

• INFORMÁCIE •

Re-Thinking Marx

Rád by som sa, najmä v súvislosti s prehlbujúcou sa ekonomickou krízou, vrátil k medzinárodnej konferencii nesúcej názov *Re-Thinking Marx. Philosophy, Critique, Practice*,¹ ktorá sa konala v Berlíne v máji minulého roka, a aspoň čiastočne sa pokúsil prispieť k oživeniu systematickejšej diskusie o jednom z najväčších kritikov kapitalistického spoločenského zriadenia.

Konferencia sa stretla s obrovským záujmom; množstvo návštevníkov zavítalo do Berlína nielen z Nemecka, ale z najrôznejších krajín sveta, pričom hlavná prednášková sála bola pri viacerých vystúpeniach preplnená natoľko, že poslucháči sedeli priamo na okrajoch pódia. Atmosféra bola veľmi živá a publikum často búrlivo reagovalo na vystúpenia prednášajúcich. Program bol doplnený rôznymi sprievodnými akciami, napríklad premietaním filmu *Marx Reloaded*² či predstaveniami divadelnej skupiny *andcompany&Co*,³ a, samozrejme, množstvom zaujímavých diskusií. Zaujímavosťou a pre našinca možno až raritou bola to, že vo vstupnej hale Humboldtovej univerzity návštevníkov vítala Marxova jedenásta téza o Feuerbachovi,⁴ prostredníctvom ktorej Marx takto každodenne oslovuje študentov jednej z najvýznamnejších nemeckých a v širšom kontexte aj svetových univerzít. V konfrontácii s touto skutočnosťou je nutné poznamenať, že vnímanie Marxa a jeho filozofické odkazu na Slovensku podlieha mnohým neadekvátnym a nekritickým skresleniam a dezinterpretáciám,⁵ ktorých analýza si samozrejme zaslúži omnoho väčší priestor, než je rozsah tohto článku, avšak na tomto mieste by som rád upozornil, že štúdium prác Karola Marxa a k nemu sa hlásiacich myšlienkových prúdov je v západnej Európe a USA „po konci dejín“ opätovne živé a narastá jeho relevantnosť.

¹ V rámci nej vystúpilo množstvo významných svetových filozofických osobností, v krátkosti spomeniem mená ako Étienne Balibar (University of Paris X Nanterre a University of California at Irvine), Axel Honneth (J.W. Goethe-Universität Frankfurt/Main), Wendy Brown (University of California at Berkeley), Russel Keat (University of Edinburgh), Frederick Neuhouser (Columbia University in New York), Moishe Postone (University of Chicago), Saskia Sassen (Columbia University a London School of Economics) a mnohí ďalší. Rôzne informácie k vystupujúcim, ako aj kompletný program konferencie, je možné pozrieť na internetovej adrese: <http://www.rethinking-marx.de/>. Niektoré vystúpenia sú k dispozícii na <http://www.freie-radios.net/serie/rethinkingmarxinternationalekonferenz2011>.

² *Marx Reloaded* je nemecký dokumentárny film (2011, scenár a réžia Jason Barker), ktorý sa snaží, najmä prostredníctvom interview s viacerými známymi filozofmi (Michael Hardt, Antonio Negri, Nina Power, Jacques Rancière, Aleberto Toscano, Slavoj Žižek), preskúmať relevantnosť myšlienok Karla Marxa vo vzťahu ku globálnej hospodárskej a finančnej kríze z rokov 2008 – 2009.

³ *andcompany&Co* je medzinárodný divadelný kolektív, založený v roku 2003, so zámerom pôsobiť na rozhraní divadla a teórie, ako aj politiky a praxe. Bližšie info: <http://www.andco.de>.

⁴ „Filozofi svet len rozlične vysvetľovali, ide však o to, zmeniť ho.“ MARX, K., *Tézy o Feuerbachovi*. In: *Antológia z diel filozofov X. Marxisticko-leninská filozofia*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 138.

⁵ Pozri napríklad HAUSER, M.: Marx redukcionista i metafyzik. O postkomunistické dezinterpretaci Marxe. In: Dinuš, P. (ed.), *Marx a spoločenské zmeny po roku 1989*. Bratislava : VEDA, 2010, s. 11 – 31, respektíve DINUŠ, P.: *Výrovnávanie sa s minulosťou?* Bratislava : VEDA, 2011.

Tento tak výrazne oživený záujem o Marxa a marxistickú filozofiu zrejme súvisí – ako som už naznačil – najmä s prehľbujúcou sa hospodárskou krízou v krajinách, ktoré sme ešte donedávna označovali ako krajiny „vysoko rozvinutého kapitalizmu“. V súčasnosti, keď je stále zreteľnejšie, že štátne inštitúcie týchto štátov nie sú schopné eliminovať často katastrofickými scenármi hroziace výkyvy kapitalistického ekonomického systému, je označenie „vysoko rozvinuté“ značne diskutabilné. A taktiež mnoho ľudí si stále výraznejšie uvedomuje, že problémy narastajú nielen v ekonomickej oblasti, ale (okrem iného) najmä v oblasti politiky, kde môžeme konštatovať, že sa vo veľkej miere vytráca dôvera občanov v schopnosť liberálnej demokracie adekvátne a akceptovateľne spravovať veci verejné; a to nielen v našej *post-socialistickej* realite.

Jednou z ďalších príčin, ktorá vyvolala obrovský záujem o túto konferenciu, bol aj fakt, že takýto priestor a takéto zdôraznenie významu štúdia a kritického zhodnotenia Marxovho diela a filozofov, ktorí sa hlásia k jeho odkazu, je aj v Nemecku, navzdory tomu, že osoba Karola Marxa a marxizmus všeobecne tam nepodliehajú takým výrazným ideologickým skresleniam ako u nás po roku 1989, javom nie tak často vídaným. A taktiež aj navzdory tomu, že analýzy a diskusie o fungovaní kapitalistickej spoločnosti,⁶ a v rámci nich napríklad o problematike sociálneho štátu či o systémových alternatívach kapitalizmu,⁷ majú v Nemecku, v porovnaní so Slovenskom, značne odlišné parametre.

Čo sa týka jednotlivých vystupujúcich, rozhodol som zamerať len na niekoľko zaujímavých osobností; konkrétne na Axela Honnetha a Christopa Menkeho, súčasných reprezentantov jedného z hlavných centier *západného marxizmu* a taktiež povojnovej i súčasnej nemeckej filozofie – Univerzity J. W. Goetheho vo Frankfurte nad Mohanom a na Fredericka Neuhousera z Kolumbijskej univerzity v New Yorku. Viedli ma k tomu viaceré dôvody.

Tým prvým bol fakt, že prednášatelia z Frankfurtu tvorili podstatnú časť programu konferencie a taktiež pri veľkej časti ďalších vystupujúcich existujú rôzne väzby na frankfurtskú univerzitu. Ďalším dôvodom bola skutočnosť, že tzv. *frankfurtská škola*, ako jedna z najvýznamnejších svetových filozofických škôl 20. storočia, je na Slovensku reflektovaná len veľmi skromne, a preto by som na ňu rád výraznejšie upozornil. Zarážajúca je najmä skutočnosť týkajúca sa prekladov prác reprezentantov tejto školy do slovenčiny – nielenže nie sú dostupné texty súčasných predstaviteľov tohto široko rozvetveného myšlienkového prúdu, ale mimo českých prekladov nie je k dispozícii až na pár výnimiek⁸ takmer nič z prvej či druhej generácie *frankfurtskej školy*.

⁶ Napríklad v auguste 2011 sa konala taktiež v Berlíne *Historical Materialism Berlin Summer School*, nesúca podtitul „Political Materialism: Marx, Crisis and Revolution in the 21st Century. Info: <http://historicalmaterialismberlin.wordpress.com/>.

⁷ Chcem upozorniť na nedávne vydanie slovenského prekladu knihy Davida Schweickarta *Po kapitalizme. Ekonomická demokracia* (Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2010), v súvislosti s ktorým sa v Bratislave konalo medzinárodné vedecké sympóziu nesúce práve názov *Systémové alternatívy kapitalizmu*. Pochívá a dostatočne hlboká reflexia aj tejto publikácie by podľa môjho názoru mohla prispieť ku kultivácii diskusií o kapitalizme v slovenskej spoločnosti a následne by mohla viesť k pokusu ustanoviť určité progresívne kroky k spravodlivejšiemu a demokratickejšiemu spoločenskému usporiadaniu. Pre úplnosť uvediem, že v nadväznosti na toto sympóziu bol zostavený zborník zachytávajúci vystúpenia jednotlivých účastníkov – DINUŠ, P. – HOHOŠ, L. (eds.): *Svet v bode obratu*. Bratislava: VEDA, 2011. Spomedzi ostatných publikácií a prekladov súvisiacich s témou Marxa v našom prostredí by som rád upozornil na knihy: BLAHA, E.: *Spät' k Marxovi?* Bratislava: Veda, 2009, DERRIDA, J.: *Strašidlá Marxa*. Bratislava: Európa, 2011, DINUŠ, P. a kol.: *Spor o Marxa*. Bratislava: Veda, 2011.

⁸ Rád by som upozornil na preklad I. Hanzela – HABERMAS, J.: *Teória jazyka a východiská sociálnych vied*. Bratislava: Kalligram, 2011.

K rozhodnutiu venovať časť tohto príspevku prednášateľom z Frankfurtu ma viedla aj to, že práve v čase konania konferencie som sa nachádzal na výskumnom pobyte u prof. Axela Honnetha, ktorý má očaril nielen ako filozof, ale aj ako nesmierne milý, priateľský a až neuveriteľne skromný človek.

Axel Honneth ako nástupca Jürgena Habermasa na profesorskej stoličke sociálnej filozofie frankfurtskej univerzity patrí k najvýznamnejším predstaviteľom súčasnej generácie *frankfurtskej školy*.⁹ Svetovo preslávený najmä ako teoretik uznania,¹⁰ predniesol príspevok *Die Moral im „Kapital“*. *Versuch einer Korrektur der Marxschen Ökonomiekritik*, ktorý uviedol poukázaním na podstatný objav respektíve výdobytok „západného marxizmu“, t. j. že u Marxa existuje medzi jeho historicko-politickými spismi a jeho politickou ekonómiou hlboká priepasť. Zatiaľ čo Marxove historicko-politické spisy pri objasnení sociálnych procesov cieľia na normatívne konflikty v rámci triedneho boja, v *Kapitáli* nehrajú takéto moralizujúce formy kolektívneho konania žiadnu rolu, pretože tu mal, podľa interpretácií „západných marxistov“, Marx objasňovať celý spoločenský vývoj podľa vzoru expanzie logiky kapitálu. Honneth sa pokúsil v rámci svojej prednášky zodpovedať otázku, ako by vyzerala Marxova kritika politickej ekonómie, ak by on zobral vážnejšie svoje postoje z historicko-politických spisov. A prichádza k záveru, že až so zapojením morálky respektíve s problematikou normativity do politickej ekonómie sa v kapitalistickej spoločnosti črtá dimenzia sociálnych bojov; iba ak zahrnieme vo vnútri kategoriálneho rámca „marxistickej“ ekonomickej teórie, v zdanlivo čisto účelovo-rationálnom zvažovaní morálne orientácie, budú zreteľné, aj v rámci trhového diania, samotné pnutia a konfrontácie, ktoré sa točia okolo výkladu legitimity všetkých transakcií.

Christoph Menke je profesorom filozofie na Goetheho univerzite a vo svojom príspevku *Die „andre Form“ der Herrschaft. Zur Kritik der sozialen Kritik des Rechts* analyzoval Marxovu kritiku práva, kde podľa Marxa *bürgerliche Recht* je len inou formou práva silnejšieho, a teda že právo je „podmienkou existencie“ sociálneho panstva, ktoré sa skrz neho realizuje. Marxova téza týkajúca sa práva v *bürgerliche Gessellschaft* znie, že buržoázne súkromné právo je „inou formou“ kapitalistických produkčných vzťahov. Podľa Menkeho je však táto Marxova téza nesprávna. Právo buržoáznej spoločnosti nie je len *buržoázny súkromným právom*, ale je zároveň určené cez druhý právny koncept, t. j. cez *sociálne právo*. Obidve formy práva v buržoáznej spoločnosti, súkromné a sociálne právo, definujú rovnosť slobody protichodným spôsobom: na jednej strane rovné právo súkromných vlastníkov disponovať a používať majetok a na druhej strane rovné právo členov spoločnosti dosiahnuť a uplatniť svoje schopnosti. Marx existenciu a logiku sociálneho práva systematicky neuznával. Dôvod podľa Menkeho tkvie v tom, že on ho ešte nepoznal, dokonca ani poznať nemohol, pretože *sociálne právo* ako koncept *rovnej účasti* vzniká až zároveň s buržoáznou spoločnosťou (a rozvinie sa až v jej neskoršom období). Klúčové nepochopenie sociálneho práva u Marxa tkvie v tom, že pri koncepte *sociálneho práva* nejde

⁹ Pre zaujímavosť uvediem, že Axel Honneth je po M. Horkheimerovi a T. W. Adornovi iba treťou osobnosťou, ktorá zastáva spomínanú stoličku sociálnej filozofie, a zároveň je aj riaditeľom Inštitútu pre sociálny výskum (Institut für Sozialforschung), okolo ktorého slávna *frankfurtská škola* vznikla. Okrem Frankfurtu A. Honneth pôsobí aj na Columbijskej univerzite v New Yorku.

¹⁰ V češtine je dostupných niekoľko prekladov jeho diel; rád by som však informoval, že na jar tohto roku Honneth vydal rozsiahlu prácu *Das Recht der Freiheit. Grundriß einer demokratischen Sittlichkeit*. (Berlin : Suhrkamp Verlag, 2011), o ktorej sa Jürgen Habermas vyjadril, že „*Honneth čini historický krok naspäť od Marxa k Hegelovi, aby nanovo postavil program, von Hegel zu Marx*“.

o „rovnné prerozdeľovanie“, ale o „rovnú účasť na sociálnom živote“. Prednášajúci načrtnol, na ktorých pojmových premisách stojí spoločenská logika práva a ako môžu byť tieto predpoklady aplikované na nové podoby *sociálneho práva*, a taktiež že Marxove politicko-ekonomické určenie sociálneho panstva v buržoáznej spoločnosti potrebuje rozšírenie, ktoré sa pokúsil naznačiť.

Pre úplnosť ešte spomeniem, že frankfurtskú univerzitu reprezentovali Rainer Forst, Thomas Lemke, Daniel Loick, Titus Stahl, Martin Saar a Dirk Quadflieg.

Z mimofrankfurtských účastníkov by som chcel upozorniť na Fredericka Neuhousera, ktorého spája s Axelom Honnethom intenzívna spolupráca a osobné priateľstvo a ktorý vystúpil s príspevkom *Marx and Hegel on How to Philosophize about Freedom*.

Začal poukázaním na to, že pozoruhodná časť súčasných filozofických prác o Marxovi si kladie za úlohu spracovať normatívne pramene a predpoklady jeho kritiky kapitalizmu. Tieto práce chcú nielen určiť, ktoré, ale tiež či vôbec sú prítomné *normy* v základoch Marxovej kritiky. Neuhouser sa pokúsil prispieť do tejto diskusie zameraním sa na to, ako pre skorého Marxa bola potrebná idea slobody k tomu, aby mohol kritizovať modernú spoločnosť a zároveň premýšľať o tom, ako by vyzerala lepšia spoločnosť. Predstavil tézu, že Marx si síce privlastnil určité z Hegela prameniace stratégie týkajúce sa uvažovania o slobode, no s problematikou by sa Marx vyrovnal lepšie, ak by sa silnejšie orientoval na svojho učiteľa. Nesúlad medzi Hegelom a Marxom je v tom, aká forma slobody musí byť v *bürgerliche Gesellschaft* akceptovaná. Pre tieto rozdielne postoje sú určujúce dve otázky: Do akej formy má byť zasadená ochrana individuálneho práva z hľadiska liberálnej slobody? A do akého stupňa je táto sloboda kompatibilná s realizáciou iných koncepcií slobody (a určitých iných fundamentálnych hodnôt)? Prednášajúci sa pokúsil tieto dve otázky zodpovedať obšírnym a podrobným spôsobom, poukázal na to, že v liberálnej demokracii sa „*právo na súkromné vlastníctvo*“ stalo *paradigmou* slobody. Sloboda v *bürgerliche Gesellschaft* sa mu javí ako „*sloboda stať sa bohatým*“. Na záver predniesol myšlienku, že pre moderných ľudí je dosiahnuteľná uspokojivá normatívna filozofia, len za podmienky, že početné etické ideály, ktoré sme zdedili z minulosti, budú integrované so zámerom prekonať chyby a nedostatky, ktorými trpeli minulé spoločenské útvary.

Môžeme teda skonštatovať, že aj keď je nevyhnutné kriticky sa vyrovnáť s mnohým v rozsiahlom Marxovho diele a dogmaticky prístup k Marxovi by mal patriť nenávratne minulosti, nemôžeme ignorovať, ako sa to do značnej miery deje na Slovensku, jednu z najvýznamnejších osobností ľudských dejín. O to viac, že naša spoločnosť sa dlhodobo nevie vymaniť z množstva sociálnych problémov, napríklad obrovskej nezamestnanosti, z ktorej vyplýva okrem iného aj to, že nožnice medzi bohatými a chudobnými sa roztvárajú takým nebezpečným spôsobom, že je ohrozená nielen elementárna ľudská dôstojnosť veľkej časti obyvateľov, ale je ohrozená aj stabilita spoločenského poriadku ako takého. Jedným z dôležitých krokov k adekvátnejšiemu vnímaniu sociálnej reality, by podľa môjho názoru mohlo byť aspoň čiastočné „obrodenie“ marxistických štúdií, pričom za veľmi dôležité taktiež považujem opätovné vydanie prác Karla Marxa, ktoré už boli preložené do slovenčiny. Je zarážajúce, že v spoločnosti, ktorá má ambíciu nazývať sa vyspelou a demokratickou, je také problematické zaobstarať si, mimo rednúcich zásob v knižniciach, práce tohto „klasika“.

Zásadné tézy niektorých vybraných vystúpení z konferencie „Re-thinking Marx“

Axel Honneth (Goethe-Universität Frankfurt): *Morálka v „Kapitáli“*. Pokus o korekciu Marxovej kritiky ekonómie

Západný marxizmus poukazuje na osudové napätie medzi Marxovými historickými a politickými textami a jeho politickou ekonómiou. V prvom prípade ide o vysvetlenie sociálnych procesov prostredníctvom úlohy triednych konfliktov v procese zmeny, t. j. o normatívne konflikty, zatiaľ čo v *Kapitáli* morálne formy kolektívneho konania nehrajú rolu, pretože expanzia vyplýva z logiky kapitálu. Marx v časti svojich prác pripisuje rozhodujúci význam morálnym zámerom kolektívnych aktérov, zatiaľ čo v druhej časti redukuje konanie na naplnenie ekonomicky determinovaných funkčných imperatívov. Honneth si položil otázku, čo by zostalo z Marxovej kritiky politickej ekonómie, ak by Marx pri jej formulovaní dôsledne uplatňoval náhľad zo svojich historických a politických spisov. Ide o teoretické predpoklady Marxovej analýzy kapitalizmu, či v rámci jeho vysvetlenia kapitalistického vývoja existovala preňho možnosť viac brať do úvahy normatívnu konfliktnú povahu sociálnych udalostí. Na jednej strane Marx historické udalosti v rámci svojej analýzy kapitalizmu zahrnul do imanentnej bezčasovej analýzy, ktorá sa vzťahuje na lineárnu temporalitu, keď prekonanie špecifických ekonomických foriem organizácie sa predstavuje vždy ako ďalší stupeň v podriaďovaní kapitálu. Na druhej strane Marx tento typ temporality neuplatňuje na politické a morálne boje, ktoré analyzuje vo svojich historických prácach, a demonštruje princípy na legitimizáciu noriem vzťahujúcich sa výlučne na analýzu kapitalizmu. V ďalšom kroku ide o to, či by Marx bol býval sformuloval jadro svojej politickej ekonómie iným teoretickým spôsobom, ak by pripustil temporalitu prevládajúcu v historických prácach. Ak by Marx v týchto prácach zohľadnil teóriu konania, nebol by prinútený zrušiť úzky utilitárny rámec klasickej ekonómie a dovoliť ekonomickým aktérom vystupovať v podobe morálnych aktérov, bolo by teda ekonomické napredovanie sprostredkované sociálnymi bojmi?

Marx v *Občianskej vojne vo Francúzsku* ukázal, že frakcie robotníckej triedy uplatňovali „pravdu“ súkromného vlastníctva, keď požadovali transformáciu od čirej „politickej“ demokracii k „sociálnej“ demokracii. Frakcie buržoázie tú istú inštitúciu „súkromného vlastníctva“ interpretovali normatívne odlišným spôsobom, keď uvažovali o parlamentnej reprezentácii, ale nedovoľovali zasahovať do sféry výroby. Dynamika alebo partikulárna temporalita normatívne sprostredkovaných konfliktov spočíva v tom, že každé kultúrne integrované zoskupenie musí reagovať na okolnosti, ktoré sa v dôsledku konfliktu neustále menia, normy riadiace konanie sa stále prispôbujú novým podmienkam. Tento druh temporality v Marxových prácach sa týka „udalostí“ a zmeny smeru dejín, nepredvídateľnej premenlivosti historického procesu.

V kritike politickej ekonómie sa Marx tiež zaoberá historickým procesom, synchronnou analýzou kapitalistických ekonomických foriem. Napríklad v ôsmej kapitole prvého zväzku *Kapitálu* sa zaoberá bojom o dĺžku pracovného dňa. Nehovorí o odlišných normatívnych nárokoch oponujúcich strán, tak „kapitál“, ako aj „pracujúca trieda“ operujú v rámci zavedených záujmov. Marx unifikoval sociálne frakcie do dvoch kolektívnych subjektov, triedy kapitalistov a triedy pracujúcich. Všetko konanie v rámci ekonomického modelu, ktorý kritizuje, je výsledkom trho-vo odvodených kalkulácií utility, zámyery aktérov nie sú sprostredkované normami zodpovedajúcimi morálnym presvedčeniam („sloboda zmluvy“, „súkromné vlastníctvo“), ale vychádzajú výlučne z ekonomických záujmov (kto vlastní a kto nevlastní výrobné prostriedky). Forma temporality sa zásadne líši: záujmy oponujúcich tried sú unifikované, v rámci konfliktu neexistuje

možnosť normatívne reinterpretácie, ide o lineárnu schému realizácie kapitalistických záujmov na vykorisťovaní. Všetky inovácie robotníckeho hnutia (Marx spomína napríklad Owenove robotnícke družstvá) nemožno považovať za „udalosti“, ktoré by mali normatívny potenciál zmeny, ani sa neobjavili žiadne nové skupiny aktérov. V treťom zväzku *Kapitálu* (27. kapitola) Marx charakterizoval kapitalistické akciové podniky a družstevné továrne ako prechodné formy od kapitalistického výrobného spôsobu k združenému spôsobu výroby. Kapitalizmus sa tým začína rušiť, lebo disponovanie kapitálom prostredníctvom vlastníctva akcií (rovnako ako družstevné podielníctvo) nekorešponduje s kontrolou výrobného procesu, takže by mal nasledovať ďalší krok, a to umožniť pracujúcim, ktorí majú kontrolu nad svojimi pracovnými aktivitami, aby spoločne vlastnili výrobné prostriedky. Založenie výrobných družstiev nie je „udalosťou“, ktorá by menila smer dejín, deje sa v rámci dominujúcej temporality, spočívajúcej na lineárnej expanzii kapitálu až do jeho organickej sebadeštrukcie. Samotný nárok na bezčasovú temporalitu, vzťahujúcu sa výlučne na kapitalizmus, by nebol problematický, pokiaľ by nebol vo vzťahu napätia k temporalite sociálnych triednych konfliktov v historicko-politických spisoch. Marx sa nikdy nepokúsil o sprostredkovanie medzi uvedenými dvoma druhmi temporality. Môžeme konštatovať, že v prvom prípade Marx obetoval normativitu sociálneho konania v prospech faktického, zatiaľ čo v druhom prípade faktickosť kapitálových vzťahov bola obetovaná v prospech normatívneho. Aplikácia bezčasovej temporality *Kapitálu* na historické spisy by zrušila charakter „udalostí“, a teda znemožnila akékoľvek historické skúmanie.

Pritom však Marx vo svojich analýzach niekedy uplatňoval pôsobivú moralitu, aby dokázal, že na kapitalizmus sa vzťahuje tá istá komplexná, udalosti obsahujúca temporalita, ktorú pôvodne akceptoval iba vo vzťahu k politickým dejinám buržoáznej spoločnosti. Ohlásená revízia musí začať s novou verziou utilitárneho pojmu „*ekonomického aktéra*“. Keby aktéri kapitalistických trhových procesov mohli formulovať svoje vlastné záujmy normatívne, stratili by uniformitu, ktorá sa im pripisuje (vypočítateľnosť maximalizácie ziskov). Uvedená „sociologizácia“ analýzy kapitalizmu je otvorená vo vzťahu k zmenám v prevládajúcich modeloch konania na základe pôsobenia normatívnych orientácií zainteresovaných. Naraz sa objavuje možnosť účelových, racionálnych, nepredvídateľných, dôsledných konaní, t. j. historických „udalostí“, ktoré dokážu zmeniť smer historického priebehu kapitalistického napredovania. Príkladom zmenenej temporality v rámci analýzy kapitalizmu ako výsledok „sociologizácie“ je vznik robotníckych družstiev okolo roku 1840 (chartistické hnutie). Hoci boli potlačené, aspoň v krátkom okamihu dejín sa prejavila schopnosť oponovať kapitalistickému podnikaniu prostredníctvom trhovo konformnej alternatívy. V dejinách kapitalizmu sa vyskytujú udalosti, ktoré majú schopnosť meniť zavedené štruktúry, ako zavedenie ekonomickej spolupráce po druhej svetovej vojne v Nemecku. Tieto udalosti sa dajú vystopovať až k normatívnym iniciatívam, ktoré by podľa Marxom opísanej dominantnej logiky trhu nemali mať žiadnu racionalitu.

Dimenzia sociálneho boja v rámci kapitalizmu sa prejaví až vtedy, keď začleníme moralitu do politickej ekonómie, potom sa stanú viditeľnými konflikty týkajúce sa legitimacy trhových procesov. Marx tieto konflikty ako aktuálne „udalosti“ v *Kapitáli* nebral do úvahy, akoby chcel napísať svoju vlastnú verziu Hegelovej filozofie dejín, pričom všetky triedne konflikty považoval za prechodné štádiá v rámci lineárneho napredovania kapitalistického podriaďovania. Zabrániť politickému kvietizmu a s ním spätému praktické sebazastrašovaniu sa dá iba prostredníctvom teoretického zrušenia východísk Marxovej kritiky politickej ekonómie. Namiesto nej by sa mala objaviť sociologizovaná analýza kapitalizmu, ktorá spolu s normatívnou bázou ekonomických rozhodnutí bude brať do úvahy dimenziu sociálneho boja.

Moishe Postone (University of Chicago): *Znovu premyslieť Marxa*

Kolaps Sovietskeho zväzu a transformácia v Číne pre mnohých znamenali koniec socializmu a Marxovho teoretického významu, konečný akt desaťročia trvajúceho skonu. Tento skon sa prejavoval vo vzniku iných kritických teoretických prístupov ako postštrukturalizmus a dekonštrukcia, ktoré umožňovali kritizovať proces racionalizácie a byrokratizácie tak na Východe, ako aj na Západe bez toho, aby predkladali nejaké programy ľudskej emancipácie, ktoré mali príliš často negatívne až zničujúce dôsledky. Lenže tieto nové konceptuálne prístupy boli zásadne spochybnené v rámci súčasnej globálnej krízy, ktorá dramaticky odhalila ich vážne obmedzenia v zmysle pokusov o pochopenie súčasného sveta.

Výskyt niekoľko po sebe nasledujúcich kríz ako črta kapitalistickej modernity spolu s existenciou masovej chudoby a štrukturálneho vykorisťovania v globálnom rozsahu naznačujú, že správy o Marxovej smrti boli prehnané. Bolo by však chybou predpokladať, že sa možno vrátiť k Marxovi v podobe, ako sa mu rozumelo pred päťdesiatimi rokmi. Zánik tradičného marxizmu spolu s narastajúcimi prejavmi neadekvátnosti vo väčšine post-marxizmov majú svoj pôvod v historickom vývoji, naznačujúcom potrebu znovu premyslieť a osvojiť si Marxa.

Marxova kritická teória na základnej úrovni nie je kritikou stanoveného spôsobu triedneho vykorisťovania deformujúceho modernitu, ak vychádzame zo stanoviska práce. Táto teória v zásade pokrýva a analyzuje unikátnu formu sociálneho sprostredkovania, ktoré štrukturuje modernitu ako historicky špecifickú formu sociálneho života. Forma sprostredkovania je sociálne formovaná prostredníctvom historicky jedinečnej a dočasnej formy práce. Tá sa prejavuje v špecifickej, kvázi-objektívnej forme dominancie, ktorá sa nedá dostatočne pochopiť v termínoch triedy alebo inej konkrétnej sociálno-politickej entity. Uvedené formy dominancie, uchopené prostredníctvom kategórií ako tovar a kapitál, navyše nie sú statické, ale vyznačujú sa historickou dynamikou, ktorá spočíva v jadre kapitalistickej modernity.

Dôraz na historicky dynamický charakter kapitalistickej spoločnosti zodpovedá masívnej globálnej transformácii v ostatných štyroch desaťročiach. Toto obdobie sa vyznačuje post-fordovskou syntézou na Západe, kolapsom straníckych štátov a ich príkazových ekonomík na Východe a vznikom neoliberalného kapitalistického globálneho poriadku. Tento vývoj sa dá vysvetliť ako trajektória štátno-centristického kapitalizmu 20. storočia od svojho počiatku v prvej svetovej vojne a ruskej revolúcii až po úpadok na počiatku 70. rokov. Na tejto trajektórii je významné, že má globálny charakter (napríklad štát blahobytu expandoval 25 rokov). Takýto všeobecný vývoj sa nedá vysvetliť prostredníctvom náhodných a lokálnych politických rozhodnutí. Je dôkazom existencie historickej dynamiky tak na Východe, ako aj na Západe, ktorá nie je celkom podriadená politickej kontrole a vyjadruje všeobecné systémové obmedzenia vo vzťahu k politickým, sociálnym a ekonomickým rozhodnutiam. Takéto historické transformácie rozširujú horizont sociálnej kritiky orientovanej na distribúciu. Historická dynamika a globálne štrukturálne zmeny nastoľujú význam obnovennej konfrontácie s Marxovou kritikou politickej ekonomie. Na druhej strane z dejín 20. storočia vyplýva, že primeraná kritická teória sa bude zásadne líšiť od tej Marxovej.

Tradičný marxizmus analyzuje kapitalizmus výlučne v termínoch triednych vzťahov, založených na súkromných vlastníckych vzťahoch sprostredkovaných trhom, pričom východiskom kritiky kapitalizmu je práca. Obmedzenia tohto prístupu sa prejavili v historickom vývoji. Tam patrí protiemanipačný charakter „reálneho socializmu“, historická trajektória vzostupu a úpadku sa podobá štátno-intervencionistickému kapitalizmu, narastajúca kritika technologického

pokroku a rastu (ktorá odporuje tradičnému marxizmu) a narastajúca dôležitosť identít na netriciednom základe. Tradičný rámec marxizmu rovnako ako postštrukturalizmu teda nevyhovuje emancipačnej kritickkej teórii.

Objektom Marxovej kritiky politickej ekonómie je forma neslobody, ktorá chce pochopiť imperatívny a obmedzenia moderného sveta, pričom táto kritika nevychádza, ako v tradičnom marxizme, z histórie a z práce. Táto teória si nerobí nárok byť nadhistoricky platnou teóriou histórie a sociálneho života, naopak je historicky špecifická. Marx pri výklade historickej dynamiky kategórie kapitálu túto chápal ako formu heteronómie. Ide o to premyslieť jeho základné kategórie tak, aby sme zohľadnili heteronómnú dynamiku, ktorou sa vyznačuje kapitalizmus. Napríklad kategória nadhodnoty sa tradične interpretuje vo vzťahu k vykorisťovaniu. Lenže Marx v *Grundrisse* upozorňoval, že základné kategórie nie sú nadhistorické, ale sú historicky špecifické vo vzťahu ku kapitalistickej spoločnosti. To sa vzťahuje aj na kategóriu hodnoty. Podľa Marxa zrušenie kapitalizmu znamená zrušenie hodnoty a práce zakladajúcej sa na hodnote. Vzdialene od sebarealizácie proletariátu zrušenie kapitalizmu obsahuje sebazrušenie proletariátu.

V prvom zväzku *Kapitálu* Marx uplatnil tento druh analýzy. Dualita foriem tovaru je nestabilná, dialektická interakcia hodnoty a užitkovej hodnoty vedie ku komplexnej nelineárnej historickej dynamike, ktorou sa vyznačuje kapitalistická modernita. Táto dynamika sa vyznačuje na jednej strane permantnou (?) transformáciou výroby a následne sociálneho života. Na druhej strane obsahuje permantné obnovovanie svojich základných podmienok ako nemennú črtu sociálneho života, t.j. živá práca ostáva súčasťou procesu výroby bez ohľadu na úroveň produktivity. Historická dynamika kapitalizmu generuje tak možnosť inej organizácie práce a sociálneho života, ako aj zabráňuje tejto možnosti, aby sa realizovala. Táto dynamika sa zakladá na dočasnej forme dominancie. Marx analyzoval „*spoločensky nevyhnutný pracovný čas*“ ako abstraktnú normu, ktorej sa výroba musí podriadiť. Ide o dominanciu času nad ľuďmi, a to historickej formy času (abstraktný Newtonov čas), spätnej historicky s formou tovaru. Lenže temporalitu kapitalizmu by bolo jednostranné vidieť iba ako prázdny homogénny čas. Keď už sa kapitalizmus naplno rozvinul, vzostup produktivity spätne ovplyvňuje jednotku (abstraktného) času, vytvára sa historický čas. Kapitál je hodnota v pohybe a jeho vzťah k bezprostredným výrobcam sa mení tak, ako narastá význam vedy a techniky vo výrobe. Ani kapitál neexistuje ako jednotná totalita. Marxovo dialektické protirečenie medzi „silami“ a „vzťahmi“ vo výrobe je pre kapitál vrodené, jeho dynamika vyúsťuje do možnosti, aby prekonal sám seba. Marxov kľúčový pojem nadhodnoty nielen v tradičnom zmysle stanovuje, že zdrojom nadhodnoty je robotnícka trieda, ale dokazuje, že pre kapitalizmus je charakteristická stanovená ubiehajúca forma rastu. Nejde iba o to, že rast podlieha krízam (tradičný výklad), ale že sama forma rastu vrátane pokračujúcej deštrukcie prírodného prostredia je problematická. Ťah kapitálu na stále narastanie produktivity umožnil vytvorenie sofistikovaného výrobného aparátu, ktorý dokáže vytvárať výrobu materiálnych statkov v podstate oddelene od priameho vynaloženia času na ľudskú prácu založenú na triede. Tým sa otvára možnosť na značné obmedzenia pracovného času a zásadné zmeny v sociálnej organizácii práce. Tieto možnosti sa v rámci kapitalizmu doteraz nerealizovali.

Postkapitalistická spoločnosť sa v rámci tohto prístupu javí ako prekonanie proletariátu a práce, ktorú vykonáva, ide teda o všeobecnú transformáciu štruktúry práce a času. Zásadne sa tým líši tak od tradičnej marxistickej predstavy o realizácii proletariátu, ako aj od kapitalistického spôsobu „zrušenia“ proletariátu tým, že zrušíme pracujúce triedy prostredníctvom vytvorenia podtriedy v rámci nerovnej distribúcie práce a času národne i globálne. Možnosť budúcnosti, keď sa nadvýroba nebude musieť zakladať na práci utláčanej triedy, je zároveň možnosťou pre

neblahý vývoj, pokiaľ narastajúca zbytočnosť práce povedie k narastajúcej zbytočnosti ľudí. Každá z doterajších kritik kapitalizmu (od merkantilizmu až po globálny kapitalizmus) bola neúplná. Kapitalizmus nemožno identifikovať ani s jednou z jeho historických konfigurácií. Kritika kapitalizmu má pre adekvátnu kritickú teóriu v súčasnosti zásadný význam, ale musí ísť o takú kritiku, ktorá by sa oslobodila od prístupov, kritizujúcich kapitalizmus z pozície jednej z jeho historických konfigurácií.

Lubomír Dunaj, Ladislav Hohoš